

שירת הבאר

ומִשֶׁם בָּאָרָה הוּא הַבָּאָר אֲשֶׁר אָמַר ה' לַמֶּשֶׁה אֲסֹף אֶת הָעָם וְאֶתְנֶה לָהֶם מַיִם: ס אִזּוּ יִשְׁרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלַי בָּאָר עָנוּ לָהּ: בָּאָר חֲפְרוּהָ שְׁרִים כְּרוּהָ נְדִיבֵי הָעָם בְּמַחֲקָק בְּמִשְׁעָנְתָם וּמְמַדְבֵּר מִתְּנָה: וּמִמִּתְּנָה נַחֲלִיאֵל וּמִנַּחֲלִיאֵל בְּמוֹת: וּמִבְּמוֹת הִגִּיא אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה מוֹאָב רֹאשׁ הַפְּסָגָה וְנִשְׁקָפָה עַל פְּנֵי הַיְשִׁימוֹן: (במדבר כא טז-כ).¹

וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מְדַבְּרִים בְּחֵדָשׁ הָרָאוּשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקֹדֶשׁ וַתִּמַּת שֵׁם מְרִים וַתִּקְרָב שֵׁם: וְלֹא הָיָה מַיִם לָעֵדָה וַיִּקְהָלוּ עַל מִשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן: וַיִּקְרַב הָעָם עִם מִשֶׁה וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר וְלוֹ גִּוְעָנוּ בְּגֹוע אַחִינוּ לִפְנֵי ה': ... וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מִשֶׁה לֵאמֹר: קַח אֶת הַמַּטֶּה וְהַקְהֵל אֶת הָעֵדָה אֵתְּךָ וְאֶהֱרֹן אַחִיךָ וְדַבַּרְתֶּם אֶל הַסֹּלַע לְעֵינֵיהֶם וְנָתַן מִימֵי וְהִוצֵאתָ לָהֶם מַיִם מִן הַסֹּלַע וְהִשְׁקִיתָ אֶת הָעֵדָה וְאֶת בְּעֵיְרֵם: ... וַיִּקְהָלוּ מִשֶׁה וְאֶהֱרֹן אֶת הַקְהָל אֶל פְּנֵי הַסֹּלַע וַיֹּאמְרוּ לָהֶם שְׁמְעוּ נָא הַמְרִים הַמֵּן הַסֹּלַע הַזֶּה נוֹצֵיא לָכֶם מַיִם: וַיִּרְם מִשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיִּדָּ אֶת הַסֹּלַע בְּמַטְהוּ פְּעָמָיִם וַיִּצְאוּ מַיִם רַבִּים וַתִּשֶׁת הָעֵדָה וּבְעֵיְרֵם: וַיֹּאמְרוּ ה' אֶל מִשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקְהָל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם: הֲמָה מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה' וַיִּקְדַּשׁ בָּם: (במדבר פרק כ פסוקים א-יג).²

מדרש תנחומא (בובר) פרשת במדבר סימן ב – באר מרים המתגלגלת

... בזכות משה הייתם אוכלים את המן שלא ראו האבות הקדושים ... ובזכות אהרן הקפתי אתכם בענני כבוד ... והבאר בזכות מרים, שנאמר: "ותמות שם מרים, ולא היה מים לעדה" (במדבר כ א ב). והיאך היתה הבאר עשויה? כמין סלע היתה מתגלגלת ובאה עמה במסעות. כיון שהיו הדגלים חונים והמשכן עומד, היה הסלע בא ויושב לו בחצר אהל מועד, והנשיאים עומדים על גביו ואומרים: עלי באר (במדבר כא יז).³

תוספתא מסכת סוכה (ליברמן) פרק ג הלכה יא – עולה ויורדת וממלאת את המדבר

וכך היתה הבאר שהיתה עם ישראל במדבר דומה לסלע מלא כברה מפכפכת ועולה כמפי הפך הזה. עולה עמהן להרים ויורדת עמהן לגאיות - מקום שישראל שורין היא שזרה כנגדן. מקום גבוה כנגד פתחו של אהל מועד. נשיאי ישראל באין וסובבין אותה במקלותיהן ואומרים עליה את השירה: "עלי באר ענו לה, עלי באר ענו לה". והן מבעבעין ועולין כעמוד למעלה, וכל אחד ואחד מושך במקלו איש לשבטו ואיש למשפחתו, שנאמר: "באר חפרוה שרים וגוי".⁴

¹ מוטיב באר המים שזור לאורך ורוחב חמשת חומשי התורה למן הבאר הראשונה (והכפולה) של הגר בבראשית טז יד וכא יט בשני גירושיה, דרך הבארות שחפרו אברהם (בראשית סוף פרק כא) ויצחק (שם פרק כו); ובתווך בין שניהם – הבאר לידה פגש עבד אברהם את רבקה (בראשית כד). המשך בבאר לידה פגש יעקב את רחל (בראשית כט) ומשם לבאר לידה פגש משה את בנות יתרו (שמות פרק ב). (ראה שמות רבה א לב: "שלושה נזדווגו להם זיווגיהם מן הבאר, יצחק יעקב ומשה). משם ואילך אין לנו "באר" רק "סלע" ו"צור" (שמות יז, במדבר כ). והנה חוזרת הבאר בפרשתנו ואף זוכה לשירה. מי היא באר ובמה זכתה לשירה?

² פרק כ פותח דף חדש בקורות בני ישראל במדבר עם השלמת שנות הנדודים במדבר והתחלת המסע לכניסה לארץ. פרק זה מספר על מות מרים, חטא מי מריבה בו היכה משה את הסלע במקום לדבר אליו, המפגש עם בני עשו ומות אהרן. לעניינינו חשוב לציין שפרשת הבאר והשירה עליה אירעו **לאחר חטא מי מריבה!** מרים ואהרן כבר לא בחיים ונותר רק משה. האם ייתכן קשר בין אירועים אלה? האם הבאר קשורה באיזשהו אופן לסלע שהיכה משה? מי הם השרים ונדיבי העם אשר חפרו וכרו באר זו "במחוקק במשענותם"? ושוב, במה זכתה באר זו לשירה?

³ מקור דרשה זו הוא בתוספתא סוטה יא א: "כל זמן שהיתה מרים קיימת היתה באר מספקת את ישראל. משמתה מרים מהו אומר? ותמת שם מרים ולא היה מים לעדה, שנסתלקה הבאר. כל זמן שהיה אהרן קיים, עמוד ענן מנהיג את ישראל. משמת אהרן מהו אומר? וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב וגו'". דרשה זו מזכירה את סדר האירועים בפרק כא אשר מתחיל במלחמת חורמה המוצלחת מול הכנעני (ראה דברינו **בין מלחמת חרמה למלחמת חרמה**), משום מה לאחריה אין בני ישראל נכנסים לארץ מהנגב אלא סובבים את ארץ אדום ממזרח במדבר הקשה ופוגעים בהם הנחשים (ראה דברינו **נחש הנחושות** וכן **נחושות**), המשכו של הפרק בחציית נחל זרד ומעבר ארנון והגעה אל פרשת הבאר ושירתה בהם אנו עוסקים (וסופו במלחמת סיחון). בא המדרש ואומר באר זו איננה אלא הבאר של מרים שפסקה במוותה וחזרה כאן ("בזכות משה", תוספתא סוטה יא ח). היא הבאר הפלאית שנבראה עם עוד דברים מופלאים בערב שבת בין השמשות (מסכת אבות פרק ה משנה ו), וכבר הקדשנו לה את הדף **בארה של מרים** בפרשה זו. לאור דרשות אלה נוכל לומר שהשירה כאן הייתה בגין הנס של חזרת הבאר בדור הבנים. ואזכור השרים ונדיבי העם הוא הקרדיט שהבנים נותנים לדור המנהיגים הוותיק שהולך ונפרד מהם, שהם שִׁקְרוּ וחפרו באר פלאית זו. מרים בתחילת המסע וכעת משה לקראת הכניסה לארץ. אך מהו "במחוקק במשענותם", והאם ייתכנו הסברים אחרים למהות באר זו?

⁴ לאורך כל שנות המדבר, עולה ויורדת הבאר עם בני ישראל במסעם הארוך במדבר. תחילתה בסלע או בצור אשר ברפידים מיד בתחילת מסע בני ישראל לאחר יציאת מצרים (ראה דברינו **מסה ומריבה** בפרשת בשלח ושוב **בארה של מרים** בפרשה זו, והיא שמשקה אותם בשופי כל אותם שנים. ומי הם השרים ונדיבי העם שחפרוה? עפ"י מדרש זה ודומיו הם הנשיאים שחופרים תעלות שמושכים את המים לכל שבט ולכל משפחה. הם הַשְׁרִים הַשְׁרִים את שירת הבאר לאורך כל שנות הנדודים במדבר.

מדרש אגדה (בובר) במדבר פרשת חקת פרק כא פסוק יז – משה זקני ישראל

"אז ישיר ישראל". אמרו שירה לפני הקב"ה על הנס, ושבחו להקב"ה על הטובות שעשה להם על ידי הברא: מן תחילה ועד סוף. התחילו לזכור היאך נתנו הבורא מתחילה ועד סוף, הדא הוא דכתיב: "באר חפרוה שרים" (במדבר כא יח) - זה משה זקני ישראל, כמה דתימר: "ויאמר ה' אל משה עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל ומטף אשר הפית בו את היאר ... הנני עמד לפניך שם על הצור בחרב והפית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם וכו' " (שמות יז ה-ו).⁵

במדבר רבה יט כו פרשת חקת – בזכות האבות

"באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם" - וכי חפירה היתה שם? אלא שנתנה בזכות אבות שנקראו שרים, שנאמר: "פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו" (תהלים קה מא-מב). "כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם" - שהיו הנשיאים עומדים על גבה ומושכים במטותיהם, כל אחד ואחד לשבטו ולמשפחתו. וריוח שבין הדגלים מלא מים מגוברים.⁶ אשה שהיתה צריכה לילך אצל חברתה מדגל לדגל היתה מהלכת בספינה ... והמים יוצאים חוץ למחנה ומקיפין פוסא גדולה⁷ ... ומגדלים מיני דשאים ואילנות לאין סוף, שנאמר: "בנאות דשא ירביצני על מי מנוחות ינהלני" (תהלים כג).⁸ כל ימים שהיו במדבר, כך היו משתמשין בה. לכך קילסו: "עלי באר חפרוה שרים". "וממדבר מתנה" - שניתנה להם במדבר לשמשם.⁹

העמק דבר במדבר פרשת חקת פרק כא פסוק טז – שירה בסוף הנס

ומשם. הלכו ישראל בארה. לא היה עיר בעבר הירדן ששמה בארה, אלא מקום שעמד הברא מללכת עוד, משום שלא היו נצרכים עוד לה נקרא המקום בארה, ושם אמרו שירה על הברא. והא שלא אמרו שירה עליו עד כה, הוא משום שאין מברכין על הנס עד שנגמר כל צרכו כמו שכתבנו ריש פרשת אז ישיר ... ככה כל זמן שלא יצאו מן המדבר לא אמרו שירה עד שהגיעו לעבר הירדן ונגמר צורך הברא, אז אמרו שירה.¹⁰

שמות רבה כה ו פרשת בשלח – שירה על הברא ולא על המן

⁵ גם מדרש זה כמו רבים וטובים אחרים, סבור שהברא בפרשתנו ליוותה את עם ישראל לאורך כל נדודיו במדבר ("מתחילה ועד סוף") ומקורה בנס הוצאת המים מן הסלע או מן הצור בתחילת מסע בני ישראל, ברפידים, במסה ומריבה ובניסיון בני ישראל את ה' "היש ה' בקרבנו אם אין". והתשובה היא: יש ויש ה' בקרבכם - ארבעים שנה! אך מדרש זה סבור שלא הנשיאים שמשכו מים לכל שבט ומשפחה הם השרים ונדיבי העם שחפרו את הברא וכוה, אלא משה שהוציא את המים מהסלע זקני ישראל שגלו לו שם ומן הסתם גם אהרון. כך או כך, על המדרשים עד כאן ניתן לשאול: מדוע מזכירה התורה דבר זה בפרשתנו לקראת סוף הנדודים ועל סיפה של הכניסה לארץ? איפה השירה לאורך כל ארבעים השנים?

⁶ מים מתגברים, ראה בראשית ז יח במבול: "ויגברו המים וירבו מאד וכו'".

⁷ פוסא היא חפירה או תעלה. אולי יש כאן גם מימד של ביטחון והגנה שמחנה בני ישראל היה מוקף במכשול מים רציני.

⁸ לא לחינם נשענת דרשה זו, כולל בקטעים שקצרנו על תהלים פרק כג: "מזמור לדוד ה' רעי לא אֶחָסֶר".

⁹ לפני שנמשיך (ונענה על השאלה שבסוף הערה 5) הרי לנו עוד מדרש ציורי על הפלא הגדול של הברא שליוותה את עם ישראל ארבעים שנה במדבר. כך מצוי גם במדרשים רבים שמפליגים בשבחה וכוהה של הברא עד שהפכה את כל המדבר למקום פורח כפסוק בישעיהו לה א: "יששום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח פחבצלת". אבל עניינינו כאן הם האבות שבזכותם אירע כל זאת והם השרים ונדיבי העם שכרו וחפרו בארות עוד בספר בראשית. ראה בראשית רבה מח י פרשת וירא: "יוקח נא מעט מים ... אמר הקב"ה לאברהם: אתה אמרת יקח נא מעט מים, חייך שאני פורע לבניך במדבר וביישוב ולעתיד לבוא. הדא הוא דכתיב: אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה - הרי במדבר. בארץ כנען מנין? ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר וכו'". ולא רק אברהם, גם רבקה, כמדבר בראשית רבה ס ה: "ותרד העינה ותמלא כדה ותעל ... כיון שראו אותה המים מיד עלו. אמר לה הקב"ה: את סימן לבניך, מה את כיון שראו אותך המים מיד עלו, אף בניך כיון שהברא רואה אותן מיד תהיה עולה, הדא הוא דכתיב: אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר". וכך גם במדרשים על אברהם ויצחק שחפרו בארות מים. נראה שאין כאן רק "זכות אבות" אלא מעשי האבות בספר בראשית שהם סימן ותמרור דרך לבנים בסוף ספר במדבר ולקראת הכניסה לארץ וקיום ההבטחה לאבות. וכך גם לעתיד לבוא כפי שמסיים בראשית רבה מח י: "לעתיד לבוא מנין? תלמוד לומר: ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם (זכריה יד)". ופרשתנו מזכירה בראשיתה עוד "מים חיים" של טהרה בפרשת פרה אדומה.

¹⁰ בדומה לבני ישראל בשירת הים שרק לאחר שהושלם הנס אמרו שירה (והמלאכים שבקשו להקדים, נדחו), כך גם כאן אבל בפרספקטיבה של זמן רחבה בהרבה - ארבעים שנה! מה שאולי מזכיר גם את המוטיב "אין בעל הנס מכיר בניסו" - אלא ממרחק של זמן. פירוש העמק דבר עונה לשאלה למה השירה דווקא כאן (סוף הערה 5 לעיל) ומתחבר ללא ספק לדעה שהברא היא באר מים שליוותה את עם ישראל כל שנות המדבר הארוכות, ונראה שאפשר לחברו גם עם לשון מדרש אגדה (בובר) לעיל: "ושבחו להקב"ה על הטובות שעשה להם על ידי הברא: מן תחילה ועד סוף. התחילו לזכור היאך נתנו הבורא מתחילה ועד סוף". ובהמשך שם בפסוק יט מדיש המדרש שהפסקת הברא היא שגרמה לשירה בדיעבד: "כיון שהגיעו ישראל אל הישוב נסתלקה מהם הברא, ואמרו ישראל שירה עליה, שנאמר אז ישיר ישראל וגו'". אך אנו מבקשים לחבר את ההפסקה עם ההתחדשות ולהציע הסבר נוסף. הפסקת הברא ממות מרים ולאורך כל המסע המתיש בהקפת ארץ אדום הייתה אכן תזכורת חשובה, אבל רק כשהתחדשה הברא הפנימו בני ישראל את הנס הגדול שהיה מנת חלקם כל אותם שנים "מתחילה ועד סוף". הברכה או השירה על הנס איננה רק "עד שנגמר כל צרכו", אלא תוצאה של השילוב של הפסקה היוצרת מחסור כשלאחריה באה התחדשות. הפסקה זו של המים והתחדשותם הם איתות ברור לטבע ואקלים הארץ אליה עומדים בני ישראל להיכנס.

ולמה לא אמרו שירה על המן כשם שאמרו על הבאר? אלא על המן היו מוציאים דברי תפלות, שנאמר: "ועתה נפשנו יבשה אין כל" (במדבר יא ו). אמר הקב"ה: איני מבקש לא תרעומותיכם ולא קילוסים. ¹¹ לפיכך לא נתן להם רשות לומר שירה אלא על הבאר מפני שהיו מחבבין אותה, שנאמר: "עלי באר ענו לה" (שם כא ז). ¹²

במדבר רבה יט כה פרשת חקת – השירה בגין נס נחלי ארנון

"אז ישיר ישראל את השירה הזאת" – השירה הזאת נאמרה בסוף מ' שנה והבאר נתנה להם מתחילת ארבעים ומה ראה ליכתב כאן? הענין הזה נדרש למעלה הימנו: "על כן ייאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה ואת הנחלים ארנון ואשד הנחלים" (במדבר כא יד-טו) – שעשה להם הקב"ה אותות וניסים בנחלי ארנון כניסים שעשה להם בים סוף... והלא מתחילת מ' שנה היתה עמהם! אלא שירדה לפרסם את הנסים והיו ישראל עומדים על הנחלים ואומרים לה: עלי באר ענו לה ואמרו שירה עליהם. ¹³

במדבר רבה יט כו פרשת חקת – קשר לחטא מי מריבה

"אז ישיר ישראל" – מפני מה לא נזכר משה שם? מפני שנענש ע"י המים ואין אדם מקלס לאיספקלטור ¹⁴ שלו. ולמה שמו של הקב"ה לא נזכר בה? משל לשלטון שעשה סעודה למלך. אמר המלך: פלוני אוהבי שם? אמרו לו: לאו. אמר: אף אני איני הולך לשם. אף כך אמר הקב"ה: הואיל ומשה אינו נזכר שם, אף אני איני נזכר שם. ¹⁵

רמב"ן שמות יז ה פרשת בשלח – סלע קדש "מפני העונש"

והסלע השני אשר היה בקדש נבקע בו כמו באר נובע מים, ועל כן אמר: "הוא הבאר אשר אמר ה' למשה" (במדבר כא טז). ואמרו בשירה "באר חפרוה שרים" (שם שם יח), כי היה כמו באר חפרוה. ולכן אמר שם "ותשת העדה ובעירם" (כ יא) – ששתו מיד שם באותו המקום. אבל כאן היו נהרות שוטפים ממנו ושותין בבתייהם

¹¹ לא מדובשך ולא מעוקצך.

¹² ראו פסיקתא דרב כהנא פסקא יא ויהי בשלח על הנס הכפול שהמים באו מלמטה בעוד שהמן (הלחם) בא מלמעלה שהוא שלא כדרך הטבע ("דרך הארץ"). שם משמע שאולי אמרו את השירה על שניהם. ואפשר גם לטעון שהלחם שירוד משמים הוא נס גדול יותר מהמים הבאים מלמטה. בא מדרש שמות רבה ומעביר קו ברור. לנס המן נלוו תרעומת ודברי תפלות, לא רק במתאוננים בפרשת בהעלותך, במדבר פרק יא, כי אם כמה פסוקים לפני הבאר בה אנו עוסקים, במדבר כא ה: "לְמַה הֶעֱלִיתֵנוּ מִמִּצְרַיִם לְמוֹת בְּמִדְבָר כִּי אֵין לָחֶם וְאֵין מַיִם וְנִפְשָׁנוּ קָצָה בְּלֶחֶם הַקֶּלֶקֶל". אך במים, הגם שצעקו שאין להם מים לשנות ואף הלינו, סוף דבר שהודו ואמרו שירה. זה כוחם של המים המשיבים נפש! ונוסיף דרשה מעצמנו שאולי היא הנותנת, נס המן הוא אכן פלאי יותר ומיוחד – לחם משמים. אך פסק בכניסה לארץ בה החלו בני ישראל לאכול "מעבור (תבואת) הארץ" (יהושע ה יא). המים לעומת זאת, באים מלמטה, מהארציות, והבאר הפלאית מתחלפת כאן בדבר קרוב ודומה לה – בבאר שבני אדם חופרים ומוציאים מים. כאבות שחפרו בארות ומצאו מים כפי שנראה עוד להלן וכצפוי לבניהם הנכנסים בקרוב לארץ. השירה היא איפוא גם לשעבר על נס הבאר בשנות המדבר וגם בצפייה לכניסה לארץ אשר "למטר השמים תשתה מים" ממנו יימלאו בורות ובארות המים. מעין הודיה ושירה לשעבר ולעתיד. ואגב, משני המדרשים האחרונים אנו למדים שהשירה הייתה רק בפסוק הראשון: "עלי באר ענו לה". "ענו לה" היא קריאה לשאר הקהל לבוא ולהשתתף בשירה. ראה דברינו [שירת הים סדר כתיבתה ואמירתה](#). וכך גם בהלל.

¹³ ראה גם במדרש דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים (ובמדרשי תנחומא בפרשתנו) את הנס הגדול שנעשה לבני ישראל בנחלי ארנון שם ארבו להם האמוריים: "וישבו להם במערות, אמרו: כשירדו ישראל לתוך הנחל הזה אנו יורדין עליהם ואינן מרגישין בנר". ונעשה לבני ישראל נס ש"הקוף הקב"ה את ההרים זה לזה, ונכנסו אותן ההרים לתוך המערות וריצצו כל הגבורים שבתוכן, ועברו ישראל ולא ידעו מה נעשה להם". הבאר שצפה ועלתה הודיעה לבני ישראל את הנס שאירע להם ולא היו מודעים לו. (ומי בשר להם נס זה? את והב שני המצורעים שהלכו בסוף המחנה. בדברינו [וארבעה אנשים היו מצורעים](#) בפרשת מצורע). כבר הארכנו לדון גם על מדרש זה בדברינו [בארה של מרים](#) וכאן כאמור נתמקד בשירה. שירה חדשה היא שנתקנה על נס נחלי ארנון. הבאר היא אמנם אותה באר מתחילת המסע במדבר, אבל כאן לא מים חיים העלתה, אלא את הרוגי האמוריים שארבו לבני ישראל. באר שבאה לסמל שתמו ניסי המדבר ומתחילה תקופה קשה של מלחמות והתנחלות. ועל פי פירוש העמק דבר לעיל אפשר שהייתה זו שירה מוקדמת שהרי כל קשיי הכניסה לארץ עוד לפני בני ישראל. אולי שוררו זאת לכבוד משה שלא יזכה לראות בכיבוש הארץ. ויש לתמוה על דרשה זו כיצד תסביר מי הם השרים ונדיבי העם שחפרו וכרו באר זו שצפה ועלתה מעצמה באורח פלא? ועל מה הייתה השירה? על הבאר שעשתה מלחמה? הרי הפסוק אומר: "אֲסַף אֶת הָעָם וְאֶתְנָה לָהֶם מַיִם?"

¹⁴ תליין

¹⁵ מדרש זה מתעכב על לשון הפסוק "אז ישיר ישראל" שעומד בניגוד ל-"אז ישיר משה ובני ישראל" של קריעת ים סוף ומבליט את היעדרותו של משה מהשירה. ראה גם מדרש אגדה (בובר) במדבר כא יט: "ומשם בארה. כיון שהגיעו ישראל אל הישוב נסתלקה מהם הבאר, ואמרו ישראל שירה עליה, שנאמר: אז ישיר ישראל וגו'. ולמה לא נזכר שמו של משה רבינו על הבאר? לפי שלקה על ידה, שנשבע הקב"ה על ידה שלא יכנס משה לארץ. התחילו ישראל לומר שבחה של באר". הקב"ה לא נזכר בשירה זו משום שהוא שהעניש את משה בחטא מי מריבה ולא בשל כבודו של "אוהב" כמו במדרש במדבר רבה לעיל (למרות שאין שני הדברים סותרים בהכרח). ובני ישראל? הם לא נרתעים מהיעדרו של משה, משהו הרי צריך לומר את שבחה של הבאר. ואם לא הקב"ה ומשה, יעשו זאת בני ישראל (גם אם לא יקבלו רשות כבשמות רבה כה ו לעיל!) בגרות זו של בני ישראל נראה עוד להלן, כאן נחזור אל הבאר. עפ"י שני מדרשים אלה, לא סביר שמדובר בבאר שליוותה את עם ישראל בשנותיו במדבר ושקורה בצור שהיכה ופתח משה בריפידים. גם לא זו שחזרה בפרשתנו "בזכות משה". כאן בהכרח מדובר בבאר אחרת. האם ייתכן שהיא גם קשורה לסלע של מי מריבה שסוף סוף יצאו ממנו מים רבים אשר השקו את "העדה ובעירם" (במדבר כ יא)? האם אפשר שמים אלה לא פסקו, למרות חטאם של משה ואהרן, בדומה למי רפידיים? משה לא יכול היה לשיר על מים אלה בגין חטאו, אבל בני ישראל כן.

לרצונם. ואף על פי שהיה הכל בארה של מרים, כקבלת רבותינו (במדבר רבה יט כה),¹⁶ יתכן שהיה בפעם הראשון וכל הארבעים שנה מושך מים כנהרות שוטפות. ובפעם השנית מפני העונש אשר היה שם נעשה כמו באר חפורה מלאה מים חיים.¹⁷

רבי בחיי בן אשר במדבר כא יח פרשת חקת – משה ואהרן הם השרים ונדיבי העם

"באר חפורה שרים" – הם משה ואהרן, וקראם "שרים" ונדיבי העם, כי הם חפרוה וזכרוה "במשענותם" שהכו במטה. ולפי שהשוה שניהם בחפירתה לכך הוצרך להזכיר "במחוקק", והוא משה, ולומר כי אחר שנסתלק הבאר במיתת מרים, לא חזר אלא בזכות מחוקק.¹⁸

אבן עזרא במדבר פרק כא פסוק טו – באר מיוחדת לעצמה

וזאת הבאר גם היא היתה פלא, ואיננה הבאר הנקרא באר מרים לפי דעתו, רק היה המקום שצוה משה וחפרוה שרי ישראל במשענותם, ומיד נבקעו מים.¹⁹

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק – משה ואלעזר הם השרים

באר חפורה שרים – אלו משה ואלעזר. כרוה נדיבי העם – אלו שבעים זקנים.²⁰

¹⁶ רמב"ן לא שולל את הרעיון של המדרשים לעיל שהבאר בפרשתנו היא גלגולה של באר מרים, אבל עוקף אותו באלגנטיות בכך שהוא מגדיר את הבאר שבפרשתנו כ"סלע שני". זו דוגמה קלאסית לפירוש בדרך הפשט בלי לסתור ישירות את המדרש.

¹⁷ פירוש רמב"ן זה הוא בספר שמות על הנס הראשון ברפידים מיד לאחר יציאת בני ישראל ממצרים ותלונתם במסה ומריבה על צמאון למים. שם ברפידים ("כאן" בפירוש רמב"ן) מסכים רמב"ן לאגדת חז"ל על הצור שהוציא "נהרות שוטפים" שהגיעו עד לבתיהם של בני ישראל שהיו שותים ומתפרנסים מהם "לרצונם". ראה גם פירושו בשמות יז ה ובפרשתנו במדבר כ ח שמים אלה נמשכו מהצור אשר בחורב! לאורך כל השנים שותים בני ישראל מים מנהרות במדבר סיני שמקורם בהר חורב מקום מתן תורה, לפני וכמובן אחרי מתן תורה. והסמליות שבדבר ברורה לעין כלא! אבל "שם" כדברי רמב"ן ("כאן" אצלנו) מדובר בסלע שני "אשר היה בקדש" בו נבקעו מים "כמו באר נובע מים", היינו באר שיש לחפור אותה! וכל זה "מפני העונש". איזה עונש? מן הסתם עונש מי מריבה בו משה (ואהרן) מכה בסלע ולא מדבר אליו כאשר נצטווה. בכך נראה שרמב"ן מצטרף למדרש במדבר רבה לעיל שמקשר את הסלע של חטא מי מריבה עם הבאר של פרשתנו. והעולה מכך הוא שאותה באר שנולדה בחטא חיה וקיימת ומושכת מים גם אם לא בעוצמה ובנביעה של הבאר הראשונה. ולפי הצעתנו אין זה בהכרח עונש אלא הכנה למציאות החיים הצפויה בארץ. ומכאן גם הסמיכות למלחמת סיחון ושאר הכנות שמשמה עושה, כולל ערי המקלט בעבר הירדן המזרחי לעיל, הגם שלא זכה להיכנס לארץ. ובשיטת רמב"ן יש עוד להעמיק ולארוג ביחד את פירושיה כאן ובשמות פרק יז פרשת בשלח.

¹⁸ וכבר קדם לו רש"י על הפסוק שמפרש: "באר חפורה – זאת היא הבאר אשר חפרוה שרים משה ואהרן: במשענותם – במטה". ומחוקק את רש"י חזקוני (כדרכו) ואומר: "חפורה שרים – משה ואהרן כדכתיב: ודברתם אל הסלע. במחוקק במשענותם כשהכה במטה עשה רושם בסלע ובקעו". מי הם איפוא השרים ונדיבי העם שחפרו את הבאר? משה ואהרן כאשר הכו את הסלע במקום לדבר אליו, במי מריבה בסוף המסע הוא גם סוף תקופתם כמנהיגי העם! וכל זאת, בהקבלה ברורה למסה ומריבה של מי רפידים בתחילת המסע. ממריבה זו וגם מזו יצאו מים חיים להשקות העם. זו בתחילת מסע הנדודים במדבר וזו בסופו. לצורך חיבור זה של חטא מי מריבה עם שירת הבאר, קוטעים הפרשנים (הם שאמונים בד"כ על פשט המקרא) את רצף הפסוק וגוזרים אותו לשניים: משה ואהרן הם השרים שכרו את הבאר בחטא מי מריבה, אבל החקיקה היא רק של משה במשענותו: בפעולה של ממש או בזכות. חפרו וזכרו שני האחים את הבאר ע"י הכאה על הסלע – הוא עפ"י הדרשות לעיל באר אחותם הגדולה. אבל לא הם ששוררו עליה. אהרון שכבר איננו ומשה "מפני העונש" כלשון רמב"ן ומשום ש"אין אדם מקלט לאיספקלטור שלו" כלשון מדרש במדבר רבה. האם ישוררו בני ישראל בלי שני המנהיגים הגדולים (אולי עם המנהיגים העולים וצפים)? תשובת המקרא היא חד משמעית כן: "אז ישיר ישראל" שכאמור מהדהד בהנגדה את "אז ישיר משה ובני ישראל" של קריעת ים סוף.

¹⁹ פירוש אבן עזרא יוצא כנגד השיטות שראינו עד כאן שהבאר היא באר מרים, בגלגול זה או אחר, או הסלע של חטא מי מריבה. ראה גם פירושו בשמות טז ה בעניין המן שם הוא יוצא באופן נחרץ ונרחב יותר נגד כל הדרשות והמיתוס סביב באר מרים ומזכיר שאין לכך שום אחיזה במקרא: " ... ודרך הבאר אין זכר בתנ"ך על זה, ודרש יחיד הוא. כי אילו היה הפלא הזה, למה לא נכתב בתורה? והכתוב אומר: יבקע צורים במדבר (תהלים עח טו)". פרקים כ כא בפרשתנו ייקראו, עפ"י אבן עזרא, כפשוטם והם מתארים שלושה אירועים נפרדים וזוהו הסדר: מות מרים, חטא מי מריבה והבאר שחפרוה השרים ושוררו עליה שהיא באר נפרדת לחלוטין שנשענת לא רק על הפסוק בתהלים: "יבקע צורים במדבר", אלא על נחלי ארנון בפרשתנו. לא נחלי דם כמדרש במדבר רבה לעיל, אלא נחלי מים חיים. בדרך זו הולכים גם פרשני צרפת, בכור שור והדר זקנים שמפרשים: "ומשם בארה. ומאותם הנחלים ומנביעתם היתה הבאר נובעת שיצאה מן הסלע". הפסוק: "ומשם בארה הוא הפאר אשר אמר ה' למשה אסף את העם ואתנה להם מים" הוא עניין העומד בפני עצמו ועליו הייתה השירה. כך גם פירוש ספורנו על הפסוק: "ומשם בארה. ומשם היה נוטה אותו המשפך של נחלים אל מקום הבאר אשר אמר ה' אל משה אסוף את העם. ונמצא שמקום אותו הבאר שהיה שם לבאר עמוק בלתי עולה, היה שפל הרבה יותר מן אותו המקום שהיו שם ישראל בעת השירה. ובהיות שאותו הבאר עלה עמם אל עבר ארנון הגבוה אשר משם היו הנחלים נשפכים למטה, ראו שהאל יתברך נתן כח באותם המים לעלות ובכן התחילו שירתם ואמרו: עלי באר". כך גם פירוש דעת מקרא בפרשתנו שאומר: "לא מדובר כאן שהוציא ה' להם מים מן הסלע ע"י משה ואהרן ברפידים או במי מריבה, שהרי כבר הם רחוקים מן המקומות האלה, ונמצאים במזרח של מואב. אפשר שנעשה להם נס אחר, והתורה רומזת עליו כאן כעל עובדה ידועה, וקראה למקום 'בארה' או 'באר'. המקום לא זוהה. ... וממדבר מתנה, יש מזהים אותה עם חרבת אל מדינה בואדי ת'מ'ד שעד היום נובעים שם מים רבים כשחופרים בקרקע בעומק של חצי מטר".

²⁰ הכללת אלעזר כאחד מהשרים ונדיבי העם לצד משה בהכרח מצרפת דרשה זו לשיטת אבן עזרא ושות' לעיל שמדובר בבאר מיוחדת לעצמה. הנה דור ההנהגה הצעיר שהולך ותופס את מקומו – אלעזר שמחליף את אהרון אביו שנפטר בפרשה זו (ראה דברינו [אלעזר מורה הלכה בפני רבו](#) בפרשת מטות). הבאר בפרשתנו איננה באר מרים הפלאית שמשמה מחזיר לאחר מות מרים בבחינת המשכיות של שנות המדבר, גם לא הסלע של חטא מי מריבה שחותרם של חטא ועונש כרוך בו, אלא עניין לעצמו. באר בנחל הקרובה לטבע ומבשרת כפי שכבר הצענו את הכניסה לארץ של בורות ובארות מים. אז מדוע משה איננו משורר עליה? האם משום שידע שהיא

ילקוט שמעוני תורה פרשת חוקת רמז תשסד – שירת בני ישראל

א"ר אבין הלוי: בשעה שעמדו ישראל לומר שירת הים, לא הניחן משה שיאמרו לעצמן. אלא כשם שָׁרְבוּ של אדם אומר עמו פרשתו כשהוא נער, כך אמר משה עמהם, שנאמר: "אז ישיר משה ובני ישראל" - כנער העונה אחר רבו. לאחר ארבעים שנה עמדו על פרקן, התחילו אומרים שירת הבאר לעצמן, שנאמר: "אז ישיר ישראל". אמרו: ריבונו של עולם, עליך להיות עושה לנו נסים ועלינו לומר שירה, שנאמר: "ה' לְהוֹשִׁיעֵנִי וּנְגֹדְתִי נִגְנָן כָּל יְמֵי חַיֵּינוּ עַל בֵּית ה' " (ישעיהו לח כ).²¹

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) שיר השירים פרק א פסוק א

שיר השירים אשר לשלמה. עשר שירות הן. שירת אדם, שירת אברהם, שירת הים, שירת הבאר, שירת משה, שירת יהושע, שירת דבורה, שירת דוד, שירת שלמה דשיר השירים ושירת לעולם הבא, שנאמר: "שירו לה' שיר חדש" (ישעיהו מב י). ושיר השירים משובחת מכולם, שכל השירים יש מהם שתחילתו שבח וסופו גנאי, ויש מהם שתחילתו גנאי וסופו שבח. השיר שאמרו ישראל על הבאר תחילתו שבח וסופו גנאי. האזינו השמים (דברים לב א), תחילתו גנאי וסופו שבח. "אשירה נא לידידי" (ישעיהו ה א) תחילתו שבח וסופו גנאי. שיר השירים - שבח שבחים, שכל השירים שנאמרו אמרו בני הדיוטות, אבל שיר השירים אמרו מלך בן מלך, נביא בן נביא, נשיא בן נשיא. וחכמים אומרים מהר סיני נתנה.²²

שבת שלום וקיי טוב

מחלקי המים

מים אחרונים: ראו בירושלמי מגילה פרק ג הלכה ו שהיה מי שביקש לקבוע את שירת הבאר כחטיבת קריאה בתורה שיש לברך לפני ולאחריה (מדובר בתקופה בה עדיין נהגו שהראשון העולה לתורה מברך לפניו והאחרון אחריה והאחרים שבתוך לא היו מברכים כלל). כיוון שקריאה בתורה היא לפחות שלושה פסוקים, מסבירים שם המפרשים שהכוונה היא לקריאה של ארבעת הפסוקים בפרק כא, יז-כ: "אָז יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֵי בְּאֵר עֲנֹו לָהּ: ... וּמִמְּמֹות הַגֵּיאַ אֲשֶׁר בְּשֵׁדָה מוֹאֵב רֵאשׁ הַפְּסָקָה וְנִשְׁקָפָה עַל פְּנֵי הַיְּשִׁימֹו". אולי מכאן נוכל ללמוד מה היקפה של 'שירת הבאר' שבמדרשים אחרים נראה כאילו כוללת רק את הפסוק: "עלי באר ענו לה" אולי גם את הסמוך "באר חפרוה שרים וכו'". ובפירושו רבי בחיי בן אשר בפרשתנו, פרק כא פסוק יז הוא מפרש: "ומה שירה אמרו: "עלי באר ענו לה", ולשון השירה נמשך עד תשלום הפרשה עד "הישימו".

שייכת לפרק חדש בתולדות העם שהוא כבר לא חלק ממנו? או אולי בצניעותו ובענוותנותו שם עצמו בצד ונתן לדור החדש להנהיג?

²¹ ראו גם ילקוט שמעוני הושע רמז תקכז על הפסוק בהושע "כי נער ישראל ואוהבה - אתה מוצא שירת הים לא אמרו לעצמם, אבל שירת הבאר אמרו לעצמם: אז ישיר ישראל": שבשירת הים היו עדיין תינוקות ונערים "ואין מקפידים על הנערים", ראה שם. ושוב במדרש אגדה (בובר) במדבר כא יט: "ולמה לא נזכר שמו של משה רבינו על הבאר? לפי שלקה על ידה, שנשבע הקב"ה על ידה שלא יכנס משה לארץ. התחילו ישראל לומר שבחה של באר". לא בכדי לא נזכר משה בשירת הבאר. לא רק "מפני העונש" כלשון רמב"ן לעיל ולא משום ש'אין אדם מקלס לאיספקלטור שלו" כלשון מדרש במדבר רבה לעיל, אלא מהטעם שעם ישראל, דור הבנים העומדים על סף הכניסה לארץ, הוא כבר בוגר ויכול לומר שירה לעצמו ומודע לחובה זו. ראו תוספת דבריו החדים של פירוש מלבי"ם בפרשתנו, במדבר כא טז: "ומשם בארה - נתן להם המקום שנקרא בארה ... ושם נעלם הבאר ולא היה להם מים. ולא רצה ה' לתת להם מים ע"י משה, רק הוא הבאר אשר אמר ה' למשה אסוף את העם ואתנה להם מים, שנתן להם ה' מים בעצמו מבלי ששאלו כלל, ולא ע"י משה רק להעם בעצמם". ומעניין גם הציטוט מתפילת חזקיהו בעת שחלה, החותם את המדרש לעיל, תפילה בה חזקיהו מבטיח להודות ולנגן, היינו לומר שירה בבית ה' כל ימי חייו, אם יתרפא. דא עקא, הוא חזקיהו שאחרי הנס הגדול שנעשה לו ולדורו במפלת צבא אשור, לא אמר שירה ולפיכך לא נעשה מלך המשיח (סנהדרין צד ע"א). את ההתעוררות של בני ישראל לומר שירה מעצמם, גם בלי מנהיג כמשה, שירה שבאה "מלמטה", "מעמך", צריכים היו להפנים לדורות, לאורך כל שנות התיישבותם בארץ. זהו מסר שירת הבאר שלא תמיד נשמרה. מי הם הַשִּׁירִים וְהַשִּׁירִים אשר יָכְרוּ את בארות המים והשירה בכל דור ודור? "נדיבי עם אלוהי אברהם" שיוזעים להכיר בחסדי הקב"ה והשגחתו ולהודות ולשורר.

²² מדרש זה מבקש להעצים ולפאר את שיר השירים (ואת בית דוד) ולהעמידו מעל כל עשר השירות ולפיכך הוא פוגם בשירות האחרות (לא בכולן בנוסח שהבאנו). ובאשר לשירת הבאר הוא מוצא בה גנאי בסופה. גנאי זה לא מצאנו מה הוא ואולי הכוונה "בסופה" הוא לא לסופה של השירה עצמה (שלא ברור היכן בדיוק מסתיימת. ראה מים אחרונים), אלא להמשך ספר במדבר אשר עובר לפרשת בלעם ולחטא הזנות בשיטים. ואולי כדברינו לעיל, שלא נשמרה מסורת השירה וההודיה בידי בני ישראל אחרי כניסתם לארץ והתיישבותם בה. מנגד, ראו אגדת בראשית (בובר) פרק ס בדרשה על תהלים פרק קכט: "שיר המעלות רבת צירוני מנעורי יאמר נא ישראל", שמזכיר את דברי משה בסוף ספר דברים (לא כא): "והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת" ומונה את כל המקומות בהן ישראל שמעו לעצה זו של משה ואמרו שירה: "אמר הקב"ה: כאשר תמצאנה לישראל אלו הצרות ואצילן מהן, אותה שעה יאמרו לי שירה ... במצרים היו משועבדין וכיון שהצילן ... מיד אמרו שירה ... וכן בים כשהיו בצרה גדולה ... מיד אמרו שירה ... באו למדבר והיו צמאים ... כיון שראו באר המים מיד אמרו שירה" וכך שם גם "דבורה וברק כשציערן סיסרא ... כשבא סנחריב וכו'". הרי לנו שבחם של ישראל בפרשתנו שמהרו לומר שירה על הבאר.